

7. Великий тлумачний словник сучасної української мови / [упоряд. і голов. ред. В.Т. Бусел]. — К., Ірпінь: ВТФ “Перун”, 2001.

Резюме

Прийняття нового КПК України ставить на порядок денний проведення поглибленого аналізу його нових правових інститутів та окремих норм права. Це стосується нової форми використання спеціальних знань — консультацій. Автори аналізують норми КПК, якими регулюється проведення консультацій на етапі досудового провадження і судового розгляду матеріалів провадження.

Summary

The adoption of new Criminal Procedural Code of Ukraine enjoins the fundamental analysis of its new juridical institutions and other provisions of law. It concerns the new form of the special knowledge's application such as consultations. The authors analyze the norms of Criminal Procedural Code by which it is regulated the advising on the stage of pre-trial procedure and juridical examination of procedure documentation.

С.Ю. Петряєв, канд. юрид. наук, зав. кафедри

ФСП НТУУ “КПІ”

ПЕРІОДИЗАЦІЯ РОЗВИТКУ ВИКОРИСТАННЯ СПЕЦІАЛЬНИХ ЗНАНЬ У ПРАКТИЦІ РОЗСЛІДУВАННЯ ЗЛОЧИНІВ В УКРАЇНІ

Проаналізована періодизація історії використання науки та техніки в практиці розслідування злочинів. Охарактеризовано ознаки переходу до нового історичного етапу розвитку — інформаційних технологій. Виділено два періоди в історії розвитку криміналістики і судової експертизи: перший — зародження і формування науково-теоретичної, технічної та законодавчої бази; другий — період інформаційних технологій, автоматизації і переходу до інформаційного кіберпростору.

Криміналістика як наука існує вже більше ста років. Історії її становлення та розвитку приділяли багато уваги відомі вітчизняні і зарубіжні вчені-криміналісти. Серед них Р.С. Белкін, А.В. Іщенко, І.Ф. Крилов, М.В. Салтєвський, Ю. Торвальд та інші.

Процес зародження і розвитку використання спеціальних знань у практиці розслідування злочинів на території України вчені-криміналісти поділяють на три етапи [1, с. 35–40; 2, с. 51–54].

Перший етап пов'язують з появою і розвитком наукових знань криміналістики, визначенням її предмету, завдань, системи та створенням перших судово-експертних установ. Цей період припадає на кінець ХІХ — початок ХХ століття. Зокрема, у Києві, Одесі, а згодом і у Харкові від-

криваються кабінети науково-судових експертиз, формується наукова школа вітчизняних вчених-криміналістів. Найбільше відомими серед них є М.С. Бокаріус, С.М. Потапов, В.І. Фаворський, С.М. Матвеев, М.П. Макаренко, В.О. Вахліс та ін. Розробляються перші методика з дослідження речових доказів, запроваджуються в експертну практику технічні засоби з виявлення, фіксації та дослідження слідів і матеріальних об'єктів. Виходять в світ перші наукові монографії, журнали та довідники, присвячені науковим проблемам розкриття злочинів.

Другий етап пов'язаний з відновленням господарства України у складі СРСР, уведенням НЕПу. Кабінети науково-судової експертизи перетворюють на інститути науково-судової експертизи. На дослідницьку роботу приходять нове покоління вчених-криміналістів — М.М. Зюскін, М.М. Бокаріус, С.І. Тихенко, Б.Р. Киричінський, С.Д. Каплан, Є.Ф. Развадовський та ін. Розвиваються теоретичні та практичні положення криміналістики та судової експертизи.

Третій етап розвитку криміналістики в Україні починається після Великої Вітчизняної війни з відновлення діяльності інститутів судових експертиз. У 1969 році засновується Львівське відділення Київського НДІСЕ. Наприкінці 40-х — початку 50-х років в системі правоохоронних органів створюються науково-технічні відділи, які покликані впроваджувати досягнення науки і техніки у боротьбу зі злочинністю. Нове, післявоєнне покоління вчених криміналістів розпочало активну роботу з подальшого розвитку теоретичних та практичних основ криміналістики та судової експертизи. Серед вітчизняних вчених найбільш відомі Л.Ю. Ароцкер, Б.Р. Бергер, М.М. Зюскін, В.К. Лисиченко, М.В. Салтевський, Є.М. Світлаков, М.Я. Сегай, Т.Ф. Шаркова; російських — Р.С. Белкін, А.І. Вінберг, Є.І. Зуєв, Б.М. Комаринець, С.П. Мітрічев, О.Р. Шляхов та багато інших. Для підтримання наукової дискусії та впровадження новітніх досягнень науки і техніки у практику в системі експертних установ міністерства юстиції та міністерства внутрішніх справ щорічно проводяться всесоюзні науково-практичні конференції, виходять в світ профільні монографії та наукові збірники. Підприємства починають серійно випускати відповідну техніку з пошуку, фіксації та дослідження слідів та матеріальних об'єктів.

Періодизація історичних подій залежить від багатьох факторів — науково-теоретичного, технічного та правового розвитку суспільства. На цій підставі, проаналізувавши історію розвитку криміналістики та судової експертизи, доходимо висновку, що третій етап закінчується розпадом СРСР і починається наступний етап — четвертий. Він прий-

шовся на роки розбудови України як незалежної держави. Поштовх новому етапу розвитку використання спеціальних знань у розкритті злочинів надали не тільки завдання розбудови нової незалежної держави, але й швидкий розвиток науково-технічного прогресу, потребу зміни застарілого законодавства, нові форми соціальних відносин і, насамперед, вступ суспільства у нову епоху людства — епоху інформаційних технологій. Характерними ознаками формування цього розвитку криміналістики та судової експертизи, на наш погляд, є:

1. Прийняття Закону України “Про судову експертизу” у 1994 році. Цей закон визначає правові, організаційні і фінансові основи судово-експертної діяльності з метою забезпечення правосуддя України незалежною, кваліфікованою і об’єктивною експертизою, орієнтованою на максимальне використання досягнень науки і техніки [3, с. 232]. Він є базовим законом про судово-експертну діяльність, яка водночас, являє собою не тільки предмет правового регулювання, а й об’єкт пізнання науки про судову експертизу — судової експертології, котра є віддзеркаленням у наукових принципах, поняттях і закономірностях свого об’єкта — судово-експертної діяльності [4, с. 740–762].

Закон “Про судову експертизу” відкрив нову сторінку у правовому забезпеченні судово-експертної діяльності. Він законодавчо визначив статус судового експерта, створив реєстр судових експертів, визначив організаційно-управлінські та науково-методичні функції судово-експертної діяльності [5, с. 4].

Даний Закон ініціював прийняття аналогічних законів Республікою Казахстан (1997), Азербайджанською Республікою (1999), Росією (2001).

2. Значне розширення мережі судово-експертних установ та їх філій. За перші роки незалежності України багатьма державними органами були створені нові судово-експертні установи та реорганізовані структури вже існуючих. Так, Одеська судово-експертна лабораторія та Львівське відділення Київського НДІСЕ Міністерства юстиції України перетворені в самостійні інститути. Додатково були відкриті Донецький, Дніпропетровський та Кримський НДІСЕ і 12 філій у інших областях. У 2004 році створено Науково-дослідний центр судової експертизи з питань інтелектуальної власності Міністерства юстиції України, якій уповноважений здійснювати судово-експертну діяльність у сфері інтелектуальної власності.

Суттєві структурно-організаційні зміни торкнулися і правоохоронних органів. Зокрема, МВС України у 1992 році створює Криміналіс-

тичний центр та в його структурі вибухо-технічне управління. У 1998 році ця структура перетворюється на Державний науково-дослідний експертно-криміналістичний центр з відповідними підрозділами в областях, містах та районах. Експертно-криміналістичне відділення стає невід’ємним структурним підрозділом кожного районного відділу внутрішніх справ.

З 2004 року починають працювати експертні підрозділи Державної прикордонної служби України. Одним з основних їх завдань є криміналістична експертиза паспортів та інших документів, які згідно із законодавством використовуються під час перетинання державного кордону України.

У 1994 році Державна митна служба України створює Центральне митне управління лабораторних досліджень та експертної роботи, а згодом відкриває ще п’ять регіональних експертних лабораторій. Хоча дані лабораторії і не мають статусу судово-експертних установ, їх наукова та технічна потужність заслуговує на увагу.

Значні зміни відбулися в експертно-криміналістичних підрозділах Служби безпеки та Збройних сил України.

3. Суттєве збільшення кількості судових експертів. Забезпечення реалізації принципу об’єктивності судочинства та розширення мережі судово-експертних установ зумовило необхідність суттєвого збільшення кількості судових експертів. З 1994 року Міністерством юстиції України, у відповідності до статті 9 закону України “Про судову експертизу” ведеться Державний Реєстр атестованих судових експертів. Для того, щоб усвідомити масштаби зростання кількості судових експертів, наведемо такий приклад: на даний час кількість співробітників в системі експертних установ Міністерства юстиції України збільшилась у порівнянні з дев’яностими роками минулого століття майже утричі, а експертів, які працюють у підрозділах МВС України, — більше, ніж у дев’ять разів [6].

Крім того, заснований Законом України “Про судову експертизу” інститут судових експертів, які не є працівниками державних спеціалізованих установ, збільшив кількість судових експертів ще на дві тисячі.

Загальна кількість судових експертів, які працюють в державних експертних установ та здійснюють експертну діяльність у приватному порядку, дорівнює майже дев’яти тисячам.

4. Відкриття факультетів та курсів з підготовки національних кадрів у галузі судової експертизи. Стаття 11 Закону України “Про судову экс-

пертизу” визначила відповідні вимоги до судового експерта: особа повинна мати відповідну вищу освіту, освітньо-кваліфікаційний рівень не нижче спеціаліста, пройти відповідну підготовку, та мати кваліфікацію (свідोцтво) судового експерта з певної спеціальності. Отже збільшення потреб у судових експертах в рази та вимоги до їх кваліфікації, а також потреби судочинства у науково-правовому забезпеченні доказової бази обвинувачення та захисту особи в суді поставили на порядок денний завдання про відкриття відповідних навчальних закладів з підготовки судових експертів.

Так, для забезпечення правоохоронних органів експертами-криміналістами, на яких покладено завдання проведення криміналістичних експертиз, у 1992 році на базі Київської вищої школи міліції імені Ф.Е. Дзержинського відкрито факультет з підготовки експертів-криміналістів. Згодом, аналогічні факультети були відкриті у Донецькому інституті внутрішніх справ та Луганському державному університеті внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка.

При науково-дослідних інститутах судової експертизи Міністерства юстиції України відкриті постійно діючі курси з підготовки судових експертів для фахівців, які мають базову освіту за різними спеціальностями. Для отримання свідоцтва на право здійснення судово-експертної діяльності при Управлінні експертного забезпечення правосуддя, на підставі Законе “Про судову експертизу”, працює Центральна експертно-кваліфікаційна комісія, яка здійснює перевірку та оцінку якості науково-теоретичної та професійно-практичної підготовки фахівців з певного класу або виду судової експертизи, за результатами державної атестації приймає рішення про видачу (або відмову у видачі) свідоцтв державного зразка про здобуття фахівцями відповідного рівня кваліфікації та “права підпису” експертного висновку. Всі судові експерти повинні проходити курси підвищення кваліфікації та підтверджувати право займатися судово-експертною діяльністю (кожні 5 років — експерти державних установ, кожні 3 роки — експерти, що не працюють в державних установах).

Такого рівня підготовки судових експертів Україна раніше не мала.

5. Поступове відокремлення судової експертизи від криміналістики. Починаючи з 50-х років минулого століття серед вчених-криміналістів постійно точиться дискусія про самостійний характер предмету судової експертизи. У 1979 році виходить в світ монографія О.Р. Шляхова “Судебная экспертиза: организация и проведение”. В даній роботі професор виклав поняття, структуру та розвиток судової експертизи,

систему і функції експертних установ та організаційно-правові засади їх діяльності, дав характеристику процесу експертного дослідження, структуру висновку експерта, рекомендації з підвищення якості його доказового значення. В той же рік з друку виходить навчальний посібник А.І. Вінберга та Н.Т. Малаховської “Судебная экспертология”, де були висвітлені загальні теоретичні та методологічні проблеми судових експертиз [7, 8]. Дані роботи стали відправними у формуванні судової експертизи у самостійну науку.

З кінця дев'яностих років юридичні факультети включили дану дисципліну у навчальні плани підготовки юристів. За останнє десятиріччя у світ вийшли навчальні посібники з судової експертизи та судової експертології таких українських вчених, як В.Г. Гончаренка, Н.І. Клименко, М.Я. Сегає, М.Г. Шеремета, М.Г. Щербаковського та інших.

6. Поява нових видів судових експертиз. Зміни суспільних відносин, швидке зростання комп'ютерних технологій, розвиток правового захисту громадян, послужили умовою народження та впровадження в експертну практику нових видів судових експертиз. Серед них найбільш затребувані — судова експертиза об'єктів інтелектуальної власності, комп'ютерно-технічні експертизи, вибухотехнічні експертизи, деякі види автотехнічної, безпеки праці, фonoскопичної, мистецтвознавчої експертизи, генотипоскопічні та багато інших. Правове життя диктує свої вимоги, що породжує все нові і нові види досліджень.

У відповідності до третьої частини статті 8 Закону України “Про судову експертизу” методики проведення судових експертиз підлягають атестації та державній реєстрації в порядку, що визначається Кабінетом Міністрів України [3]. Таке правове підґрунтя, при виконанні експертного дослідження, гарантує дотримання принципів судово-експертної діяльності — законності, незалежності, об'єктивності і повноти дослідження.

7. Криміналістична та судово-експертна діяльність в період інформаційних технологій. Характерним показником розвитку суспільства кінця ХХ — початку ХХІ століть є інформатизація всіх ланок соціальних відносин. Така світова тенденція безпосередньо вплинула на стрімке та комплексне впровадження досягнень науки і техніки в процес вирішення завдань кримінального судочинства. Сучасні технології, технічні засоби автоматизації процесу дослідження речових об'єктів та інформаційна підтримка прийняття експертного рішення забезпечують не тільки швидке досягнення кінцевого результату дослідження, але й об'єктивність високого рівня. Експертизи, на які раніше фахівці витра-

чали дні і навіть тижні, сьогодні, завдяки інформаційним технологіям, вирішуються упродовж годин і навіть хвилин.

Яскравим прикладом, зазначеного вище, може слугувати історія розвитку дактилоскопічних ідентифікаційних досліджень. З самого початку запровадження дактилоскопії у процес боротьби із злочинністю, криміналісти прагнули знайти простий та оптимальний спосіб класифікації папілярних візерунків пальців рук. Першу систематизацію дактилоскопічних візерунків запропонував аргентинський поліцейський чиновник Іван Вучетич у 1891 році. У наступному 1892 році, незалежно від ідей І. Вучетича, вийшла в світ книга англійця сера Френсіса Гальтона “Відбитки пальців” [9, с. 23], в якій автор розглянув питання упорядкування відбитків пальців та їх використання в процесі ототожнення особи. Це стало підґрунтям для формування загальної десятипальцевої системи дактилоскопічної реєстрації. Згодом, у 1923 році вийшла монографія радянського судового медика П.С. Семеновського “Дактилоскопія як метод реєстрації”, в якій була запропонована п’ятипальцева дактилоскопічна система. Її відмінність і перевага поряд з десятипальцевою системою полягала в тому, що до її масиву заводилися відомості лише про найбільш активних регіональних злочинців, по-друге, процес перевірки слідів рук скорочувався вдвічі завдяки поділу відбитків окремо на праву та ліву руки. Дана дактилоскопічна система реєстрації активно використовувалася майже до кінця 80-х років ХХ століття. Останньою спробою вдосконалення ручної праці експертів була монодактилоскопічна система, класифікація відбитків в якій здійснювалася за видом та підвидом візерунків.

Упродовж останнього десятиріччя ХХ століття завдяки впровадженню інформаційних технологій, в світі з’явилася ціла низка автоматизованих дактилоскопічних ідентифікаційних систем (АДІС), серед них: MORFO (Франція), NEK (Японія), PRINTRAK (США) та інші. В Україні перша АДІС почала працювати в 1992 році в інформаційному центрі УМВС України в Луганській області і мала назву “DERMOLOG” (ФРН). До початку ХХІ століття в державі були випробовані й інші АДІС: DEX, Сонда, Папілон (Росія) та Дакто-2000 (Білорусія). За загальними характеристиками в якості загальнодержавної дактилоскопічної системи правоохоронні органи зупинили свій вибір на АДІС Дакто-2000. Дана система дозволяє здійснювати накопичування дактилокарт на відповідних осіб, слідів рук, що були вилучені з місць нерозкритих злочинів, та їх перевірку у будь-якому порядку: дактокарта—дактокарта, слід—слід, слід—дактокарта і навпаки. Автоматизований процес пере-

вірок за масивом в один мільйон здійснюється в середньому від 5 до 15 хв. Крім того, АДІС “ДАКТО-2000” сумісна на рівні обміну дактилоскопічною інформацією з будь-якими аналогічними всесвітньо відомими системами (MORPHO, PRINTRAK, COGENT, NEC та ін.), які використовують стандарти ANSI/NIST, INT-I та формат архівації WSQ.

На прикладі історії розвитку дактилоскопічних досліджень ми віобразили глобальні зміни в технічному забезпеченні організації розслідування та розкриття злочинів. Аналогічні зміни торкнулися всіх галузей криміналістичної техніки та судової експертизи.

Така уніфікація програм сприяння процесу розкриття злочинів свідчить про повномасштабну глобалізацію та інформатизацію не тільки технологій, але й самих алгоритмів і принципів криміналістичної та судово-експертної діяльності. Сучасний комплексний підхід до використання міжнародних інформаційних баз даних дозволить Україні стати повноправним членом світового співтовариства у боротьбі зі злочинністю.

Сама ж злочинність давно вийшла за межі окремо взятої країни, перетворившись на міжнародну проблему. Для боротьби з цим явищем перед багатьма країнами постає питання про створення єдиного інформаційного простору. В рамках цього простору сьогодні формуються єдині криміналістичні інформаційні фонди, які потребують обов'язкового правового забезпечення їх використання у кіберпросторі.

Підсумовуючи вище зазначене доходимо до висновку про те, що криміналістична та судово-експертна діяльність вступили у новий етап свого розвитку. Разом з тим, процес розвитку криміналістики і судової експертизи є незворотнім, що передбачає можливість формування і розвитку нових етапів, які будуть змінювати один одного. На початку статті ми зазначили, що періодизація історичних подій залежить від багатьох факторів розвитку суспільства — науково-теоретичного, технічного та правового. Отже, з огляду на дані умови, можна виділити два періоди в історії розвитку криміналістичної та судово-експертної діяльності: перший — зародження та формування науково-теоретичної, технічної та законодавчої бази; другий — період інформаційних технологій, автоматизації та переходу у інформаційний кіберпростір. Безумовно, кожен із зазначених періодів може мати свої етапи розвитку.

Слід зазначити, що другому етапу розвитку використання спеціальних знань у практиці розслідування злочинів у період інформаційних технологій притаманна діяльність у інформаційному кіберпросторі.

Список використаної літератури

1. *Клименко Н.І.* Судова експертологія: Курс лекцій: Навч. посіб. Для студ. юрид. спец. вищ. навч. закл. / Н.І. Клименко. — К.: Видавничий Дім “Ін Юре, 2007. — 528 с.
2. *Салтєвський М.В.* Криміналістика (у сучасному викладі): підручник / М.В. Салтєвський. — К.: Кондор, 2005. — 588 с.
3. Закон України “Про судову експертизу” // ВВР України. — 1994. — № 28. — Ст. 232.
4. *Сегай М.Я.* Судова експертологія — наука про судово-експертну діяльність / М. Сегай // Вісник академії правових наук України. — Х.: Право, 2003. — № 2 (33) — № 3 (34). — С. 740–762.
5. Експертизи у судовій практиці: наук.-практ. посібн. / за заг. ред. В.Г. Гончаренка. — 2-ге вид., перероб. і допов. — К.: Юрінком Інтер, 2010. — 400 с.
6. Державний Реєстр атестованих судових експертів. — [Електронний ресурс] Міністерства юстиції України. — Режим доступу до сайту: <http://rase.minjust.gov.ua>.
7. *Шляхов А.Р.* Судебная экспертиза: организация и проведение. — М.: Юрид. лит., 1979. — 168 с.
8. *Винберг А.И.* Судебная экспертология / А.И. Винберг, Н.Т. Малаховская. — Волгоград: НИРИО, 1979. — 181 с.
9. Введение в криминалистику: История, основы теории, библиография / И.А. Возгрин — СПб.: Издательство “Юридический центр Пресс”, 2003. — 475 с.

Резюме

Проанализирована переодизация истории использования науки и техники в практике расследования преступлений. Обозначены признаки перехода к новому историческому этапу развития — информационных технологий. Выделены два периода в истории развития криминалистики и судебной экспертизы: первый — зарождения и формирования научно-теоретической, технической и законодательной базы; второй — период информационных технологий, автоматизации и перехода в информационное киберпространство.

Summary

The history of periodization in use of science and technology in the practice of investigating crimes has been analyzed. Signs were marked of the transition to the new historic stage — informational technology. Two periods are distinguished in the history of criminology and forensics: the first- the beginning and the formation of scientific and theoretical, technical and legal framework; the second the period of informational technology, automation and transition to the informational cyberspace.